

УДК 34.22:343.13 (477)

**ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ МОЛОДДЮ****USE OF MATERIALS OF OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITIES IN CRIMINAL
PROCEEDINGS AGAINST OFFENCES COMMITTED BY YOUTH****Бабакін В.М.,***кандидат юридичних наук, доцент, докторант
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті розглянуто окремі аспекти використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених молоддю. Такі слідчі дії застосовують у двох напрямках: для використання як докази; для обрання тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у конкретних кримінальних провадженнях. Вивчено дискусійні питання й надано пропозиції щодо вдосконалення досліджуваного напрямку.

Ключові слова: оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, оперативна інформація, кримінальне правопорушення, молодь, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії.

В статье рассмотрены отдельные аспекты использования материалов оперативно-розыскной деятельности в уголовных производствах относительно преступлений, совершенных молодежью. Такие следственные действия применяют в двух направлениях: для использования в качестве доказательства; для избрания тактики проведения отдельных следственных (розыскных) действий в конкретных уголовных процессах. Изучены дискуссионные вопросы и даны предложения по совершенствованию исследованного направления.

Ключевые слова: оперативные подразделения органов внутренних дел, оперативная информация, уголовное преступление, молодежь, следственные (розыскные) действия, негласные (розыскные) следственные действия.

Use of materials of operative and search activities in criminal proceedings on offences committed by youth are considered. Such investigative activities are used in two directions: for using them as proof and for choosing the tactics of conducting some investigative (search) activities in specific criminal proceedings. The author considers some controversial issues and offered ways to improve solving problems.

Key words: operational units of internal affairs bodies, operational information, criminal offence, youth, investigative (search) activities, secret investigative (search) activities.

Актуальність теми. Згідно з дослідженням, використання результатів оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) у кримінальних провадженнях досудового розслідування регламентується ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). На сьогодні цей напрям діяльності у правозастосовній діяльності залишається дискусійним, навіть після прийняття чинного КПК України у 2012 р., яким уведено достатню кількість новел, що вимагає свого теоретичного й прикладного переосмислення. Важливе місце у викритті, припиненні та розслідуванні кримінальних правопорушень, зокрема, серед молоді посідає ОРД, за допомогою якої здійснюються гласні й негласні заходи та методи процесу збирання доказів, документування й фіксації злочинної діяльності на стадії підготовки, замаху або вчинення тощо. У зв'язку з цим проблеми використання результатів ОРД у досудовому слідстві є досить актуальними для сучасного кримінального процесу та ОРД з урахуванням того, що остання, згідно з чинним КПК України, перетворюється в нові форми щодо постановки завдань тільки слідчим, прокурором, а також методики проведення, застосування, фіксації, оцінювання та обрання тактики під час використання у кримінальному провадженні.

Проблеми використання матеріалів ОРД у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень приділяли значну увагу вчені: О.Я. Баєв, В.П. Бахін, О.Ф. Долженков, М.П. Климчук, С.Є. Кучеріна, С.С. Кудінов, М.А. Погорецький, В.Д. Пчолкін, С.В. Слінько, О.П. Снігер'єв, В.В. Шендрик, М.І. Шепітько, Д.І. Никифорчук, О.О. Юхно й інші. Саме тому з урахуванням сучасних тенденцій новітнього кримінального процесуального законодавства України дослідження питань використання результатів ОРД у кримінальному провадженні є актуальними та доцільними, з метою підвищення ефективності протидії злочинності, зокрема молодіжної.

Метою статті є правовий аналіз використання негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених молоддю, і напрацювання пропозицій та рекомендацій щодо шляхів удосконалення досліджуваного напрямку.

Виклад основного матеріалу. Досліджені питання закріплено на законодавчому рівні й у відомчих і міжвідомчих нормативно-правових актах. Так, у КПК України [1], Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2], Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [3], Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» й інших нормативно-правових актах України [4] вироблено положення й напрацьовано методики організації діяльності слідчих і оперативних підрозділів правоохоронних органів (зокрема ОВС), практичної реалізації проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій у цьому напрямі діяльності, що доцільно використовувати у протидії злочинності, зокрема серед молоді.

Результати аналізу чинного законодавства свідчать про те, що завдання, які визначені у КПК України та Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», збігаються відносно викриття, запобігання, припинення й документування кримінальних правопорушень стосовно осіб, які готують або вчиняють їх, під час розшуку осіб, котрі переховуються від органів досудового розслідування та суду. У зв'язку з цим, на нашу думку, виникають проблеми щодо вдосконалення найбільш ефективних засобів і механізмів забезпечення використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для забезпечення завдань, мети, успішного й ефективного проведення досудового розслідування щодо конкретних кримінальних проваджень.

Запровадження до КПК України правового інституту слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які уповноважені здійснювати слідчий і прокурор, свідчить про те, що основним завданням уповноважених осіб є отримання в законному порядку оперативної інформації, яка направлена на здійснення організації заходів щодо протидії кримінальним правопорушенням, особливо серед молоді.

Ми підтримуємо наукову позицію С.Є. Кучеріної, яка класифікує використання матеріалів ОРД у кримінальному провадженні на три етапи: 1) правове оцінювання матеріалів, 2) визначення способів; 3) їх безпосереднє використання [5]. Але з цього випливає, що матеріали ОРД необхідно використовувати у кримінальному провадженні з дотриманням прав і свобод людини та громадянина. Відповідно до положень ст. 253 КПК України, особа, конституційні права якої були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке тимчасове обмеження.

Слідчий під час здійснення кримінального провадження оцінює матеріали ОРД у двох аспектах: 1) кримінально-процесуальному, 2) кримінально-правовому [6, с. 22]. Результати аналізу оцінювання дають підстави щодо практичної реалізації та прийняття рішення слідчим стосовно доцільності й перспективи їх використання у кримінальному провадженні. На нашу думку, оцінювання матеріалів ОРД є вирішенням завдань кримінального процесу щодо застосування дійових напрямів і прийомів використання оперативно-розшукових матеріалів у межах кримінального провадження та недопущення розголошення відомостей, що становлять державну таємницю. Як слушно зауважує В.Т. Томін, джерела інформації, одержані в результаті ОРД, можна використати в доказуванні у кримінальному провадженні без розголошення способу їх одержання. Питання щодо допустимості таких джерел має вирішуватися після їх перевірки процесуальними засобами й визначення їх достовірності [7, с. 8], що ми підтримуємо.

Використання оперативно-розшукових матеріалів сприяє ефективній підготовці та якісному про-

веденню слідчих (розшукових) дій і за участі підозрюваного. Так, уміло використовуючи їх, слідчий може в процесі розслідування отримати від підозрюваного повні й достовірні показання про обставини, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, з'ясувати нові джерела доказів, а в деяких випадках перевірити правильність вибраного напрямку розслідування та застосованої тактики [8, с. 125]. Відповідно до ст. 20 КПК України, підозрюваний має право на захист, який полягає в наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати й подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізовувати інші процесуальні права.

Тактичні підходи до використання матеріалів оперативно-розшукових заходів зумовлені необхідністю звести до мінімуму розшифрування методів ОРД, відсутністю обставин, що можуть заважати їх передачу до суду (загроза життю або здоров'ю громадян, котрі надають негласну допомогу, можливе розсекречення довірених осіб, тактики застосування оперативно-технічних засобів, незавершеність оперативного заходу тощо), нейтралізувати створюване окремими засобами масової інформації враження про глобальне розповсюдження й використання оперативно-технічних засобів [9, с. 136], а також забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей і близьких родичів [1].

Оперативний підрозділ повинен направляти правильно процесуально оформленні матеріали щодо результатів ОРД, які є підставами для внесення в ЄРДР.

Згідно з положеннями ст. 214 КПК України, матеріали ОРД можуть бути використані для початку кримінального провадження як підстави для проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій або під час їх проведення [10].

Матеріали ОРД, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, отримані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази (ч. 2 ст. 99 КПК України), на нашу думку, є підставою отримання дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій щодо кримінального провадження [1].

Відповідно до положень ст. 214 КПК і ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», працівник оперативного підрозділу в разі викриття ознак злочину або осіб чи груп, що їх учиняють, під час реалізації завдань ОРД, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали до слідчого органу для початку та здійснення кримінального провадження [1].

Ми підтримуємо наукову думку Є.Л. Нікітіна, який вважає, що результати ОРД, використані при

доказуванні у кримінальних провадженнях, мають давати змогу формувати докази, які відповідають вимогам кримінального процесуального законодавства, що висуваються до доказів загалом і окремих видів доказів зокрема. Вони повинні містити відомості, що мають значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зазначення джерела отримання можливого доказу або предмета, що може стати доказом, а також дані, які надають можливість перевірити в умовах кримінального судочинства докази, сформовані на їх основі [11, с. 81].

Як справедливо зауважує М.О. Подольний, «процес розслідування – це насамперед процес пізнання, процес пошуку і використання отриманої інформації. Від його успіху залежить справедливості правосуддя, здійснюваного по конкретній кримінальній справі. Від його організації залежить успіх розслідування злочинів» [12, с. 293], що ми підтримуємо, але, на нашу думку, крім цього, необхідно також ураховувати, що успіх розслідування кримінальних правопорушень, особливо вчинених молоддю, залежить від ефективної взаємодії слідчого й оперативного працівника при обранні правильної тактики та використанні методів і засобів, що застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

У зв'язку з цим варто підтримати думку С.Л. Заугольникова про те, що «процес доказування в розслідуванні злочинів багатоскладний, тому зростає роль оперативно-розшукової діяльності в частині використання у кримінальному процесі результатів оперативно-розшукової діяльності, аж до надання їм значення судових доказів» [13, с. 133]. Але, на нашу думку, у зв'язку з прийняттям КПК України у 2012 р., процес збирання доказів у досудовому розслідуванні може здійснюватись також і за результатами проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які виконуються працівниками оперативних підрозділів за дорученням слідчого, що на сьогодні є актуальним і дискусійним питанням.

У зв'язку з нестабільною соціально-економічною ситуацією в Україні, створенням умов щодо утворення злочинних груп та угруповань, до складу яких входять неповнолітні особи й молодь, перед оперативними підрозділами ОВС виникає потреба у виявленні, запобіганні та припиненні такої діяльності й використанні результатів ОРД в ефективному досудовому розслідуванні категорії таких проваджень. Як справедливо відзначає Г.О. Душейко, результати ОРД слідчий може використати тільки у випадку, коли можна встановити джерело отримання тієї чи іншої інформації, доказати її об'єктивність і достовірність, перевірити її зміст слідчими діями. На його думку, будь-яка інформація, здобута за допомогою оперативно-розшукових заходів, може набути значення судових доказів тільки в тому випадку, якщо вона введена в кримінальне судочинство процесуальним шляхом [14, с. 185]. Згідно з ч. 1 ст. 84 КПК України, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому ним порядку, на підставі яких слідчий, прокурор,

слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню. Відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України, доказування полягає у збиранні, перевірці й оцінюванні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Під час досудового розслідування слідчий у межах кримінального провадження та на підставі отриманих результатів оперативно-розшукових заходів працівниками оперативних підрозділів ОВС має право здійснити огляд і виїмку кореспонденції, відповідно до ст. 262 КПК України, що свідчать про процесуальний порядок отримання фактичних даних, які можуть бути після їх оцінювання доказами у кримінальному провадженні.

Формування доказової бази щодо кримінальних проваджень є елементом пізнавальної діяльності слідчого, яка починається з непроцесуальної діяльності працівника оперативного підрозділу, відповідно до Закону «Про оперативно-розшукову діяльність». У зв'язку з цим слідчий під час розслідування кримінального провадження отримує від уповноваженого оперативного підрозділу відповідну інформацію, яку він аналізує, перевіряє та приймає рішення щодо її перспективності.

Отримання доказової бази в досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, які вчинені молоддю, є найбільш важким, оскільки вимагає від слідчого максимальної зосередженості уваги, сил та енергії. Крім того, така робота передбачає здатність слідчого визначити під час розслідування кожного конкретного злочину межі доказування, оскільки це є неодмінною умовою ефективності його роботи. Також становлять труднощі в цій роботі визначення характеру взаємин із працівниками правоохоронних органів, на яких покладено обов'язок проведення оперативно-розшукових заходів. Вирішення проблем, пов'язаних із цією взаємодією, має полягати в тому, що слідчий повинен уміти брати на себе керівництво всією пізнавальною діяльністю, яка є суттю всякого розслідування [12, с. 290]. Слідчий під час проведення кримінального провадження за фактами

учинення окремих видів злочинів, за якими фігурують особи молодого віку, повинен уміти практично використовувати інформацію, отриману під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, для встановлення доказів.

Результати аналізу використання матеріалів ОРД у кримінальних провадженнях щодо протидії молодіжній злочинності свідчать про те, що працівники оперативних підрозділів ОВС мають можливість отримати оперативну інформацію відносно молодих осіб у більшому обсязі, ніж при проведенні слідчих (розшукових) дій. На підставі цього на сучасному етапі роль і значення матеріалів, одержаних за допомогою ОРД, є одним із пріоритетних завдань (а інколи лише єдиними) щодо підвищення ролі ОРД у доказуванні та ефективності запобігання і протидії молодіжній злочинності.

Отже, використання матеріалів ОРД допомагає слідчому й оперативним працівникам ОВС визначити найбільш доцільний напрям запобігання або припинення кримінальних правопорушень, особливо з боку неповнолітніх і молоді, їх розшуку у разі ухилення від кримінальної відповідальності, а також установити особу, яка володіє відповідною інформацією, що цікавить органи внутрішніх справ, і зможе своєчасно її надати. Необхідно зазначити, що виявлення та документування осіб молодого віку або неформальних молодіжних угруповань можливо за чіткої організації діяльності з особами, які співпрацюють з ОВС. Практика діяльності оперативних підрозділів ОВС свідчить про те, що корисливі злочини проти громадян учиняє переважно саме молодь.

Висновки. На підставі вищевикладеного варто зазначити, що використання матеріалів ОРД у кримінальних провадженнях щодо злочинів, учинених молоддю, із застосування слідчим та оперативним працівником відповідних спеціальних теоретичних знань і практичних навичок щодо процесуального забезпечення й використання механізмів і результатів негласних слідчих (розшукових) дій є ефективним заходом, необхідним для успішного проведення досудового розслідування щодо конкретних кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – С. 553–602.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135 // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.
3. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 червня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 4. – Ст. 34.
4. Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» : Наказ Генеральної прокуратури України від 16 листопада 2012 р. № 114.
5. Кучерина С.Є. Щодо змісту діяльності з використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві / С.Є. Кучерина, С. Кудінов // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матер. постійно діючого наук.-практ. семінару, Харків, 28 жовт. 2011 р. – Вип. 3 : у 2 ч. – Ч. 1. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2011. – С. 252–257.
6. Кудінов С.С. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : [навчально-практичний посібник] / С.С. Кудінов, Р.М. Шеховцов, О.М. Дроздов, С.О. Гриненко. – Х. : Оберіг, 2013. – 344 с.
7. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства / В.Т. Томин. – М. : Юридическая литература, 1991. – 240 с.
8. Пивоваров В.В. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : [монографія] / В.В. Пивоваров, Л.І. Щербина. – Х. : Право, 2006. – 176 с.

9. Колесник В.А. Можливості використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві / В.А. Колесник // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України / гол. ред. проф. В.Л. Регульський. – Львів : Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000. – С. 132–137.
10. Оперативно-розшукова діяльність : [навчальний посібник] / [Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, Д.І. Никифорчук та ін.] : за заг. ред. О.М. Джужа. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 255–263.
11. Никитин Е.Л. Обеспечение законности выявления и раскрытия преступлений, предусмотренных ст. 290 УК РФ, оперативно-розыскными органами / Е.Л. Никитин, А.А. Ларинков // Криминалист. – 2008. – № 2. – С. 72–81.
12. Подольный Н.А. Теоретические и практические основы раскрытия и расследования преступлений, совершенных молодежными организованными группировками : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Н.А. Подольный. – М., 2008. – 496 с.
13. Заугольников С.Л. Взаимосвязь уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности при раскрытии и расследовании преступлений / С.Л. Заугольников // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями : материалы шестой Междунар. науч.-практ. конф. – Барнаул : Барнаулский юрид. ин-т, 2008. – 158 с.
14. Душейко Г.О. Про правове та відомче урегулювання порядку надання результатів ОРД органам дізнання, слідчому, прокурору та суду / Г.О. Душейко // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2000. – № 2. – С. 181–194.